

Rabat 1406/1985, s. 54-55; Menûni, *el-Meşâdirü'l-'Arabiyye li-târîhi'l-Mağrib*, Muhammediye 1410/1980, II, 144, 146, 227, 230, 264, 268-269; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 387-389; ayrıca bk. İndeks; Abdülaziz Binabdullah, *Ma'leme-tü'l-fıkhi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 69-70; Muhammed Haccî, *Fihrisü'l-Ĥizâneti'l-'İlmîyyeti's-Şubeyhiyye bi-Selâ*, Küveyt 1406/1986, s. 103, 116, 117, 157, 161-162, 427-428; a.mlf., "İbnü'l-Hayyât ez-Zükkârî", *Ma'leme-tü'l-Mağrib*, Rabat 1421/2000, XII, 3888-3889; Fevzi Abdürrezzâk, *el-Maṭbû'âtü'l-ḥaceriyye fi'l-Mağrib*, Rabat 1986, s. 23, 27, 35, 36, 38, 41, 45, 57, 78-79, 86, 93, 98, 101, 104, 110, 115-116; İdrîs b. Mâhî el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtü'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 105-106; Haccî, *el-Fikrû's-sâmî fi târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân), Beyrut 1416/1995, IV, 381-382; İdrîs el-Fudaylî, *ed-Dürerü'l-behiyye ve'l-cevâhirü'n-nebeviyye* (nşr. Ahmed b. el-Mehdî el-Alevî – Mustafa b. Ahmed el-Alevî), Muhammediye 1420/1999, II, 61-66; İbrâhim el-Vâfi, *Dirâsâtü'l-Kur'âniyye bi'l-Mağrib fi'l-ḳarnî'r-râbi' 'aşer el-hicrî*, Dârülbeyzâ 1420/1999, s. 200-204; Abdülhafız el-Fâsî, *Mu'cemü's-şüyûḥ el-müsemnâ Riyâzû'l-cenne ev el-Mürşidü'l-muṭrib* (nşr. Abdülmecid Hayâlî), Beyrut 1424/2003, I, 99-103; *el-Fihrisü's-şâmil: el-Fıkh ve uşûlüh* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1425/2004, XII, 165 (İndeks); Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, *Neşrû'l-cevâhir ve'd-dürer fi 'ulemâ'i'l-ḳarnî'r-râbi' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, I, 189-190; Ebû'l-Feyz İbnü's-Siddîk el-Gumârî, *el-Baḥrû'l-'amiḳ fi merviyâtü İbni's-Siddîk*, Kahire 2007, I, 214-217; İbn Zeydân, *Mu'cemü ṭabaḳâti'l-mü'ellifin 'alâ 'ahdi devleti'l-Aleviyyin* (nşr. Hasan el-Vezzânî), 1430/2009, II, 40-42; Ahmed b. Muhammed er-Rehûnî et-Titvânî, *'Umdetü'r-râvin fi târîhi Tittâvin* (nşr. Ca'fer İbnü'l-Hâc es-Sülemî), Titvân 1433/2012, III, 179; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 21, 26.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-HOCA, Muhammed Habîb (محمد الحبيب ابن الخواجة)

Muhammed el-Habîb b. Şâzelî
b. Abdilhâdî b. el-Hoca et-Tûnisî
(1922-2012)

Tunus müftüsü, dil ve fıkah âlimi.

24 Ekim 1922 tarihinde Tunus'ta doğdu. Zeytûne Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nden âlimiye diploması ile mezun oldu (1946). Hocaları arasında kendisinden çok etkilendiği ve "babam" dediği Muhammed Tâhir İbn Âşûr gibi âlimler vardır. Daha sonra aynı üniversitede müderris olarak göreve başladı; ardından yardımcı profesör oldu, Sorbonne Üniversitesi'nde Régis Blachère'in yönetiminde Hâzîm el-Kartâcennî'nin *Minhâcü'l-bülegâ'sı* üzerine hazırladığı tezle doktorasını verdi (1964). İki yıl kaldığı Paris'te daha önce aldığı geleneksel İslâmî ilimler eğitimi yanında çağdaş Batı düşüncesi ve hayat anlayışına da vâkıf oldu. Zeytûne Üniversitesi Şeriat

Muhammed Habîb
İbnü'l-Hoca (ortada)
Mustafa eş-Şek'a
(sağda)
ve Abdullah
Nâsîf ile

ve Usûlüddin Fakültesi'nde İslâm hukuku ve Kur'an araştırmaları alanında profesör olarak görevini sürdürdü, 1970-1976 yıllarında fakülte dekanlığı yaptı. Sekiz yıl süren Tunus müftülüğü görevinin (1976-1984) ardından Cidde'de İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı Mecmau'l-fikhi'l-İslâmî genel sekreterliğine getirildi ve uzun süre bu görevi yürüttü (1984-2008). 1993'te Tunus'ta Beytülhikme'nin kurucuları arasında yer aldı. ed-Dârü't-Tûnisîyye li'n-neşr ve't-tevzî adlı yayın kurumunu faaliyete geçirip müdürlüğünü üstlendi. Medine İslâm Üniversitesi Yüksek Danışma Meclisi, Ezher İslâm Araştırmaları Akademisi, Arap Dil Kurumu (Mısır ve Suriye), Irak Bilim Akademisi, Hindistan Fıkah Akademisi, Fas Kraliyet Akademisi, Ürdün Kraliyet Âlü'l-Beyt İslâm Düşüncesi Enstitüsü, Uluslararası İslâm Mezheplerini Yakınlaştırma Kurumu Umumi Cemiyeti (başkan), Mekâsidü's-şerîa Araştırmaları Merkezi Yüksek Meclisi (Londra) gibi birçok kurumda üyelik yaptı. İslâm ülkelerinde düzenlenen birçok ilmî toplantıya katılarak tebliğ sundu, ilim ve araştırma kurumlarında konferanslar verdi. 17 Ocak 2012 tarihinde Tunus'ta vefat etti.

Başlangıçta ilgi alanı Arap dili ve edebiyatı olan İbnü'l-Hoca, Arap dil bilimleri ve ekolleri, dil ve edebiyat tarihi üzerinde araştırmalar yapmış, daha sonra Kur'an, sünnet ve ağırlıklı olarak fıkah sahasına yönelmiştir. Özellikle hocası İbn Âşûr'un makâsîd düşüncesinden etkilenmiş, makâsîdî usûl-i fıkah dışında müstakil bir ilim olarak değerlendirmiş, geleneksel fıkah usulü ve birikimiyle çağdaş ihtiyaç ve imkânlar arasında denge gözetken metodolojik bir yaklaşıma benimsemiştir. Sadece nasları bilmenin hüküm çıkarmak için yeterli olmayacağını, nasları ta'lîl ve makâsîd konusunda da ihatalı bilgiye sahip olmak

ve sünnetin Kur'an'ı açıklayıcı rolünü göz önünde bulundurmak gerektiğini ileri sürmüştür. Mecmau'l-fikhi'l-İslâmî'de çeyrek asır süren görevi esnasında yürüttüğü araştırma ve faaliyetlerde de İslâm'ın genel amaç ve ilkelerini daima önde tutmuş, mezhep görüşünü veya özel menfaatleri ümmetin ortak faydasının önüne geçirmeme hususunda büyük çaba göstermiştir.

Eserleri. Telif: *Hâzîm al-Qartagannî* (Tunus 1967; doktora tezi olan Kartâcennî'nin *Minhâcü'l-bülegâ' ve sirâcü'l-üdebâ'* adlı eserinin inceleme kısmının Fransızca tercümesidir); *el-'Amel fî nazari'l-İslâm* (Tunus 1971); *Mevâkıfû'l-İslâm* (Tunus 1972, 1379/1979); *Yehûdü'l-Mağribi'l-'Arabî* (Kahire 1973; Kahire Arap Araştırmaları Enstitüsü Filistin Araştırmaları Bölümünde verilen bir konferansın metnidir); *ed-Dinü'l-ḳayyim* (Kahire 1406); *Şeyḫu'l-İslâm el-imâmü'l-ekber Muhammed b. Tâhir b. 'Âşûr* (I-III, Devha 1425/2004, I. cilt bu eserdir, II. cilt İbnü'l-Hoca'nın *Beyne'ilmeyi uşûli'l-fıkh ve maḳâşidi's-şerî'a'sı* ve III. cilt İbn Âşûr'un *Maḳâşidü's-şerî'a'sının* neşridir, Tunus 2008).

Neşir: Hâzîm el-Kartâcennî, *Minhâcü'l-bülegâ' ve sirâcü'l-üdebâ'* (Tunus 1386/1966; Beyrut 1401/1981, 1986), *Ḳaṣâ'id ve muḳaṭṭa'ât* (Tunus 1392/1972; Kartâcennî'nin Osman el-Ke'âk tarafından neşredilen divanında [Beyrut 1384/1964] yer almayan şiirlerini İbnü'l-Hoca daha önce E. Garcia Gomez ve Mehdî Allâm'ın yayımladığı *el-Maḳşûre'siyle* birlikte çeşitli yazma ve matbu eserlerden derleyip neşretmiştir); İbn Rüşeyd, *İfâdetü'n-naşîḫ bi't-tarîf bi-senedi'l-Câmi'i's-şâhîḫ* (Tunus 1394/1974), *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muḥâkeme beyne'l-imâmeyn*

fi's-senedi'l-mu'an'an (Tunus 1397/1977), *Mil'ü'l-aybe* (II, 1402/1982; III, Tunus 1981; V, Beyrut 1408/1988); Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Maķâşidü's-şer'ati'l-İslâmiyye* (Devha 1425/2004); Muhammed Bayram es-Sânî, *el-Vefâ bimâ yete'allaķ bi-bey'i'l-vefâ* (*Mecelletü Mecma'i'l-fıķhi'l-İslâmî*, VII/3 [Cidde 1412/1992], s. 107-324). İbnü'l-Hoca'nın bazı eser ve neşirleri Tunus Kültür Bakanlığı tarafından *el-A'mâlü'l-kâmile li'd-Duktûr Muħammed el-Habîb İbnü'l-Hoca* adıyla bir arada yayımlanmıştır (I-V, Tunus 2008; I. ciltte Hâzim el-Kartâ-cennî'nin *Kaşâ'id ve muķaţta'ât*, II. ciltte *Minhâcül-bülegâ*, III. ciltte *Şeyhu'l-İslâm el-imâmü'l-ekber Muħammed b. Tâhir b. 'Âşûr*, IV. ciltte *Beyne'ilmeyi uşûli'l-fıķh ve maķâşidi's-şer'a*, V. ciltte İbn Âşûr'un *Maķâşidü's-şer'a*'sının neşri yer almak-tadır).

İbnü'l-Hoca'nın özellikle Tunus müf-tüsü olduğu dönemde Tunus'ta çıkan *el-Hidâyetü'l-İslâmiyye* ve *Cevherü'l-İslâm* dergileriyle diğer bazı dergilerde çok sayıda fetvası yayımlanmış, ayrıca makaleleri çıkmıştır: "el-Cihâd fi'l-İslâm" (*Min vahyi leyleti'l-Ķadr: Dirâsât İslâ-miyye*, Tunus 1971, s. 97-131); "el-'Ara-biyye fi Tûnis beyne'l-fuşâh ve'l-'âmiyye" (*MMLA*, XLI [Kahire 1398/1978], s. 69-114); "el-Cânibü'l-luĶavî ve'l-beyânî fi't-Taħrîr ve't-tenvîr" (*MMLA*, LIV [Kahire 1404/1984], s. 17-52); "Ĥaberü'l-âĥâd ve ĥucçiyetü'l-'ameli bihî" (*Hedyü'l-İslâm*, XXXI/2 [Amman 1406/ 1987], s. 26-42); "Müstakbelü'l-ictihâdi'l-fıķhî" (*Da've-tü'l-ĥaķ*, sy. 271 [Rabat 1988], s. 29-41); "Taţbîķu's-şer'ati'l-İslâmiyye: Efkâr ve ârâ' li'l-arzi'l-müvâcehe beyne's-şer'a ve'l-'almene" (*Mecelletü Mecma'i'l-fıķhi'l-İslâmî*, IV/5 [Cidde 1988], s. 3479-3507); "Ĥuķûķu't-te'lif" (*Mecelletü Mecma'i'l-fıķhi'l-İslâmî*, II/2 [Cidde 1408/1988], s. 274-283); "el-Fıķhü'l-İslâmî ve każâ-ye'l-'aşr" (*el-Ekâdimiyye*, sy. 10 [Rabat 1993], s. 15-48); "es-Sünnetü'n-nebeviyye fi'l-'aşri'l-ĥadis beyne enşârihâ ve ĥuşû-mihâ" (*Mecelletü Mecma'i'l-fıķhi'l-İslâmî*, VIII/3 [Cidde 1994], s. 415-474); "İşme-tü demi'l-cenîn el-müşevveh" (*Mecelletü Mecma'i'l-fıķhi'l-İslâmî*, IV/2 [Cidde 2005], s. 262-286).

BİBLİYOGRAFYA :

Ferhât el-Aĥdarî, *Nażariyyetü'l-muĥâķât 'inde Ĥâzim el-Ķartâcennî* (yüksek lisans tezi, 1425/2005), Câmîatü el-Hâc Lahdar Külliyyetü'l-âdâb ve'l-ülümü'l-insânîyye, tür.yer.; "Ĥaflü tek-rîmi'd-dukţûr Muħammed el-Ĥabîb İbnü'l-Hoca 30.04.1405/21.01.1984", *el-İşneyniyye*, III/31,

Cidde 1405/1985, s. 23-31; "Ĥaflü tek-rîmi fażi-leti'l-'allâme ed-dukţûr Muħammed el-Ĥabîb b. el-Hoca", *a.e.*, XXV/333 (1429/2008), s. 56-64; "el-'Allâmetü't-Tûnisî eş-şeyĥ Muħam-med el-Ĥabîb b. el-Hoca: Nümûzec li-'âlimi'd-dîni'l-vâfi maķâşide dînihi ve't-taĥaddiyâti'leti tûĥîtu bi-'ümmetihî", <http://www.tuess.com/alfajnews/102049> (14.10.2015); Sâlih b. Abdul-lah b. Humejd, "Şeyhu'l-'ilm ve ĥakîmü'l-idâ-re: Semâĥatü'l-'allâme Muħammed el-Ĥabîb b. el-Hoca", <http://www.alriyadh.com/706346> (14.10.2015); Abdülvehhâb İbrâhim Ebü Süley-man, "İbnü'z-Zeytûne ve's-Sürbün kaĥde sefine-tü'l-fıķhi'l-İslâmî ilâ berri'l-emân", <http://www.okaz.com.sa/new/issues/20120127/Con20120127473156.htm> (14.10.2015).

▲ AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-HOCA, Muhammed b. Muhammed Beşir (محمد بن محمد البشير ابن الخواجة)

Muhammed b. Muhammed el-Beşir
b. Muhammed b. el-Hoca (el-Hâce)
(1869-1942)

Tunuslu devlet adamı,
seyyah ve tarihçi.

Şubat 1869'da Tunus'ta doğdu. XVI. yüzyılın ilk yarısında Tunus'a yerleşen, yetiştirdiği âlimler ve devlet adamlarıyla tanınan Türk asıllı bir aileye mensuptur. Yedi yaşında iken Tunuslu Hayreddin Paşa'nın 1875'te kurduğu el-Medresetü's-Sâdıkiyye'ye gönderildi. Tunus'un Fransız hâkimiyetine girmesinin ardından bazı arkadaşılarıyla birlikte Fransızca öğretmeni yetiştirmek amacıyla açılan el-Medrese-tü'l-Aleviyye'ye geçti (1882). Arapça, Fran-sızca yanında tarih, coğrafya ve mate-matik okuduğu bu mektepten 1886'da mezun oldu. 1887'de Tunus hükümet ka-leminde mütercim olarak çalışmaya baş-ladı. Bu sırada amcası Şeyhülislâm Ahmed İbnü'l-Hoca ile Fransa sefiri arasındaki ya-zışmaların tercüme işlerini yürüttü. Bir süre sonra aynı dairenin muhasebe bölü-münde görevlendirildi. Tunus bağımsızlık hareketinin öncülerinden olan arkadaşı Beşir Safer'in 1892'de Evkaf Cemiyeti'ne geçmesinin ardından hesap işleri bölü-münün başına getirildi. Bu arada edebî çalışmalara ve tarih araştırmalarına önem veren Fransa sömürge genel sekreteri Bernard Roy tarafından Zeytûne Camii Kütüphanesi'nin katalogunu hazırlamak-la görevlendirilen heyete alındı.

Bürokraside görev yaptığı yıllarda Tu-nus'un kültür ve fikir hayatıyla daha çok ilgilenmeye başlayan İbnü'l-Hoca himaye döneminde ortaya çıkan islah hareketle-rini destekledi. Ali Bûşûşe, Beşir Safer,

Şeyh Muhammed b. Osman es-Senûsî gi-bi edip ve düşünürlerle birlikte Tunus'ta yayımlanan ilk gayri resmî dergi olan *el-Ĥâĥıra*'nın kurucuları arasında yer aldı (1888). Bu yıllardan itibaren tarihî konu-lara yöneldi, dergide Tunus tarihi ve Tu-nus'ta yetişen meşhur adamlar hakkında makaleler yazmaya başladı. 1896'da, ge-leneksel İslâmî eğitime bir yön vererek yabancı dillerle modern ilimlerin öğreti-mini birlikte gerçekleştirmek için kurulan Haldûniyye Cemiyeti'nin idare heyetine girdi ve bu görevini 1908 yılına kadar de-vam ettirdi. Tunus'taki ilmî toplantıların yanı sıra Cezayir, Fas, İsviçre, Belçika ve Hollanda'da düzenlenen kongrelere katıl-dı. Cemâatü's-şebâb et-Tûnisîyye'nin Pa-ris'te yapılan Kuzey Afrika Kongresi'nde İslâm'da şer'î yargı konusunda bir tebliğ sundu.

İbnü'l-Hoca 1902'de Tunus Devlet Mat-baası'nın müdürlüğüne tayin edildi ve 1915 yılına kadar görevinde kaldı. Bu sü-reçte Abdurrahman ed-Debbâĥ'ın *Me'âli-mü'l-îmân* ve Hüseyin Hoca'nın *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân* (Tunus 1326/1908) gibi çok sayıda eserin yayımlanmasına yardımcı oldu. Kendisi de eser yazmaya önem verdi; devlet yıllığını *er-Rûznâme et-Tûnisîyye* adıyla 1902-1918 arasında düzenli biçimde yayımladı. 1914'te Mu-hammed Nâsır Bey'in sarayında teşrîfât-ı seniyye müdürlüğüne getirilince Tunus siyasî hayatı içinde önemli bir konuma yükseldi. Kendisine önce "emîrül-livâ", ardından "emîrül-ümerâ" rütbesi verildi. Bu rütbenin Fransızca karşılığı olan "ge-neral" unvanını kullanmaya başladı. Ayrıca el-Medresetü'l-ulyâ'da tarih ve Arapça'ya çeviri konusunda ders verdi. 1916'da Mu-hammed Nâsır Bey'in elçisi olarak Fas'a gidip Sultan Mevlây Yûsuf b. Hasan ile gö-rüştü ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güç-lendirilmesi için çaba gösterdi. 1919'da teşrîfât-ı seniyye reisliğinden Kâbis vali-liğine tayin edildi. 1921'de Kâf, 1924'te Benzert valiliğine getirildi, 1934'te emek-li oluncaya kadar bu görevini sürdürdü. 1927'de Paris Camii'nin açılışında Tunus hükümetini temsil eden resmî heyette yer aldı. Emekliliğinin ardından Tunus hükü-meti müşavirliğine tayin edildi. Bundan sonra ilmî çalışmalara ve tarihî araştı-rmalara ağırlık verdi. Tunus'ta vefat etti ve orada defnedildi. İbnü'l-Hoca, ilk sayısı 2 Ağustos 1888'de yayımlanan *el-Ĥâĥıra* ile *el-Mecelletü'z-Zeytûniyye* başta ol-mak üzere çeşitli gazete ve dergilerde Tu-nus tarihi, kültürü ve Tunus'un geleceğine